

TARJIMA SIFATI VA U BILAN BOG‘LIQ BA‘ZI MUAMMOLAR

Akramjonova Navbahor Aliakbar qizi

ToshDO'TAU talabasi

E-mail: akramjonovanavbahor16@gmail.com

+99890-955-56-62

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola tarjima sifatining murakkab va ko‘p qirrali masalalarini o‘rganadi. Maqolada tarjima sifatini baholashning nazariy asoslari, unga ta’sir etuvchi omillar va baholash metodologiyalari atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning (mashina tarjimasi va uning tahriri) sifatga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Sifatsiz tarjimaning salbiy oqibatlari va sifatni ta’minlash strategiyalari hamda ushbu sohadagi kelajakdagi tadqiqot yo‘nalishlari bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Maqola tarjima nazariyasi va amaliyoti sohasidagi mutaxassislar, talabalar va keng ilmiy jamoatchilik uchun mo‘ljallangan.*

Kalit so‘zlar: *Tarjima sifati, Baholash metodologiyalari, Mashina tarjimasi, Nazariy asoslar, Tarjimon kompetensiyasi, Sifatni ta’minlash, Ekvivalentlik, Adekvatlik*

Abstract: *This scientific article explores the complex and multifaceted issues of translation quality. The article thoroughly analyzes the theoretical foundations of translation quality assessment, factors influencing it, and assessment methodologies. It also examines the impact of modern technologies (machine translation and its post-editing) on quality. The negative consequences of poor translation, strategies for ensuring quality, and recommendations for future research directions in this field are provided. The article is intended for specialists, students, and the wider academic community in the field of translation theory and practice.*

Keywords: *Translation quality, Assessment methodologies, Machine translation, Theoretical foundations, Translator competence, Quality assurance, Equivalence, Adequacy*

Аннотация: *Данная научная статья исследует сложные и многогранные вопросы качества перевода. В статье подробно анализируются теоретические основы оценки качества перевода, влияющие на него факторы и методологии оценки. Также рассматривается влияние современных технологий (машинного перевода и его постредактирования) на качество. Приводятся негативные последствия некачественного перевода, стратегии обеспечения качества и рекомендации по будущим направлениям исследований в данной области. Статья предназначена для специалистов, студентов и широкой научной общественности в области теории и практики перевода.*

Ключевые слова: *Качество перевода, Методологии оценки, Машинный перевод, Теоретические основы, Компетенция переводчика, Обеспечение качества, Эквивалентность, Адекватность*

Kirish

Globalashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot va axborot almashinuvi tobora jadallashib bormoqda, bu esa tarjimaning rolini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, tarjima sifatini ta'minlash va baholash masalasi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham tarjima faoliyatining sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilayotgani, jumladan, hukumat qarorlarida o'zbek va xorijiy tillar o'rtasida yuqori sifatli tarjimaning ustuvor ahamiyati belgilangani ushbu masalaning naqadar muhimligini ko'rsatadi. Tarjima sifati nafaqat tilshunoslik, balki pragmatik, ijtimoiy-madaniy va texnologik jihatlarni ham o'z ichiga olgan murakkab tushunchadir. Sifatli tarjima axborotning aniq yetkazilishini, ma'nolar butunligini va niyatning to'g'ri ifodalanishini ta'minlaydi, bu esa turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biridir. Aksincha, sifatsiz tarjima tushunmovchiliklar, moliyaviy yo'qotishlar va hatto diplomatik nizolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, tarjima sifatining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganish, uni baholashning samarali metodologiyalarini ishlab chiqish hamda sifatni ta'minlash strategiyalarini belgilash bugungi kunning eng muhim vazifalaridandir. Ushbu maqola tarjima sifatining turli darajalari bilan bog'liq bo'lgan asosiy masalalarni tahlil qilishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tarjima sifati tushunchasi va nazariy asoslari ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilingan. Vrabel T. T.ning tadqiqotlari tarjima sifatini baholash (TQB) parametrlarini o'rganib, matn foydalanuvchilarining uchta guruhini – mijozlar, professional tarjimonlar va talabalar – ushbu mezonlarni tushunish zaruratini ta'kidlaydi [5]. Vrabel ekvivalentlikni (tilga oid bo'lib, so'z, ibora, grammatika va matn darajalarida mavjud bo'lishi mumkin) va adekvatlikni (nutqqa oid bo'lib, ular o'zaro bog'liqdir) farqlaydi [5]. Odilova G. K.ning "Tarjima Nazariyasi" qo'llanmasi [6] va "Tarjima nazariyasi. Qo'llanma" nomli hujjat [2] tarjima nazariyasining fundamental tushunchalarini o'z ichiga oladi, jumladan, tarjima tarixi, nazariyaning global ilmiy fan sifatidagi o'rnini, tarjimon etikasi va ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Bu manbalar tarjima sifatining nazariy negizlarini tushunish uchun asos yaratadi.

Tarjima sifatiga ta'sir etuvchi omillar va ularning o'zaro aloqasi masalasida Sultanova S. N.ning adabiy tarjima bo'yicha C1 darajali talabalarni o'qitishning lingvistik va metodologik muammolari haqidagi maqolasi muhim ahamiyatga ega. Muallif tarjima

jarayonida yuzaga keladigan to‘siqlarni, shuningdek, samarali o‘qitish metodologiyalarining madaniy va lingvistik ahamiyatini ko‘rsatadi. Uning fikricha, keng qamrovli tarjima kontseptsiasini ishlab chiqish ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maqolada semantik, kommunikativ, kontseptual, transformatsion va situatsion modellarni o‘z ichiga olgan turli lingvistik tarjima modellari ko‘rib chiqiladi, bu esa tarjimonning tilshunoslik va sotsiokulturaviy kompetentligini rivojlantirishda sotsiolingvistik jihatlarining rolini ta’kidlaydi.. Bu omillar tarjima natijasining sifati bevosita tarjimonning malakasi, tajribasi va kontekstni tushunishi bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Tarjima sifatini baholash metodologiyalari va mezonlari borasida jiddiy muammolar mavjud. Ko‘plab mutaxassislar tarjima sifatini aniq baholashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, ko‘pincha noaniq fikr-mulohazalar yoki qarama-qarshi fikrlarga duch kelishadi. Samarali baholash uchun uchta hal qiluvchi element aniqlangan: malakali baholovchilarni tanlash (ona tilida yuqori darajada bilish, manba tilini chuqur tushunish, predmet sohasida chuqur bilim, baholash tajribasi va xolislik). Ikkinchisi, tegishli sifat ko‘rsatkichlari va mezonlarini belgilash, ular ham tarjimonlar, ham baholovchilar uchun ob’ektiv ko‘rsatmalar bo‘lib xizmat qiladi. Bunga LISA QA, MQM yoki TAUS DQF kabi yetuk sanoat modellarini qabul qilish kiradi. Vrabelning ta’kidlashicha, TQB mezonlari tarjimon xatolarning jiddiyligiga qarab "og‘irlik" berish orqali sifat yaxshilanadi. Tilshunoslar odatda beshtadan yettitagacha xato parametrlarini aniqlaydilar, ko‘pincha ularni jiddiyligiga qarab ikki-to‘rt guruhga ajratadilar. U shuningdek, miqdoriy va nomiqlik TQB modellarini tahlil qiladi. Miqdoriy modellar matn fragmentlarini aniq tekshiradi va ma’lum miqdordagi xatolarga ruxsat beradi, ammo faqat ekspressiv bo‘lmagan, texnik matnlar uchun mos keladi. Nomiqlik modellar esa funksional va stilistik xususiyatlarga asoslanib matnlarni baholaydi, bular badiiy asarlarga qo‘llanilishi mumkin, garchi ularning tarafdorlari hali baholash shkalasini taklif qilmagan bo‘lsalar ham. Rasmiy hujjatlar tarjimasida sifat va yaxlitlik masalasi ham alohida ahamiyatga ega [1].

Texnologik taraqqiyotning (MT, MTPE) tarjima sifatiga ta’siri zamonaviy tarjima sohasining muhim jihatidir. Mashina tarjimasining rivojlanishi tarjima jarayonini sezilarli darajada o‘zgartirib yubordi. Biroq, mashina tarjimasi natijasining sifati ko‘pincha professional inson tahririni (MTPE) talab qiladi. Ushbu mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tarjima sohasidagi tadqiqotlar va qo‘llanmalar [2, 6] asosan nazariy asoslar va inson tarjimasiga qaratilgan bo‘lib, MT va MTPEning sifatga ta’siriga oid chuqur ilmiy tadqiqotlar hana hana dolzarbdir.

Sifatsiz tarjimaning oqibatlarini va sifatni ta’minlash strategiyalari ham ko‘plab tadqiqotlarda muhokama qilingan. Sultanova S. N.ning ishi kelajakdagi tarjimonlarda strategik kompetentlikni rivojlantirish uchun matn tanlashning nazariy prinsiplarini tahlil

qilib, autentik matnlarni tanlash va ularning pragmatik qiymatini ta’kidlaydi. Odilova G. K.ning qo‘llanmasi loyiha boshqaruvi, ilg‘or aloqa texnologiyalari va xalqaro tarjimonlar assotsiatsiyalarini ham ko‘rib chiqadi, bu esa tarjima sifatini ta'minlashda tizimli yondashuv muhimligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tarjima sifati masalalarining murakkabligini va uning ko‘p qirrali tabiatini tasdiqlaydi, ammo zamonaviy texnologiyalarning ta'siri va unga oid sifat baholash mezonlari bo'yicha yanada chuqur tadqiqotlar zarurati mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda tarjima sifat darajalari bilan bog‘liq masalalarni atroflicha o‘rganish maqsadida nazariy-tahliliy va qiyosiy-tavsifiy metodologiya qo‘llanildi. Mavjud ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar chuqur tahlil qilinib, tarjima sifati tushunchasi, uning nazariy asoslari, sifatga ta'sir etuvchi omillar va baholash metodologiyalari bo'yicha turli yondashuvlar sintez qilindi. Xususan, Vrabel va Sultanova kabi olimlarning ishlari tarjima sifati mezonlarini aniqlash va tarjimon kompetentligini shakllantirish bo'yicha fundamental bilimlar bazasini taqdim etdi. Sifatni baholash bo'yicha amaliy yondashuvlarni tahlil qilishda manbada keltirilgan sanoat modellari (LISA QA, MQM, TAUS DQF) e'tibor qaratildi. Odilova va “Tarjima nazariyasi. Qo‘llanma” kabi manbalar esa tarjima nazariyasi va amaliyotining keng kontekstini tushunishga yordam berdi. Tadqiqotda, shuningdek, kritik sintez usuli orqali turli nuqtai nazarlar bir-biri bilan taqqoslandi va umumlashtirildi. Bu yondashuv tarjima sifatining murakkab tabiatini har tomonlama yoritishga, mavjud muammolarni aniqlashga va ularni hal etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi. Texnologik taraqqiyotning tarjima sifatiga ta'sirini baholashda esa, umumiy akademik bilimlar va sohadagi zamonaviy tendentsiyalar sintezidan foydalanildi, chunki taqdim etilgan manbalarda bu jihat to‘liq yoritilmagan edi. Ushbu metodologiya yordamida ilmiy xulosalar chiqarish va amaliy tavsiyalar berish uchun mustahkam asos yaratildi.

Ushbu maqola tarjima sifatining ko‘p qirrali tabiatini tahlil qilib, uning nazariy asoslaridan tortib, baholash metodologiyalari va zamonaviy texnologik ta'sirlarigacha bo‘lgan masalalarni qamrab oldi. Tarjima sifati shunchaki lingvistik ekvivalentlikdan iborat bo‘lmay, balki pragmatik adekvatlik, madaniy moslik va maqsadli auditoriya talablariga javob berishni ham o‘z ichiga oladigan murakkab tushuncha ekanligi aniqlandi. Sifatga ta'sir etuvchi asosiy omillar qatorida tarjimonning tilshunoslik, sotsiokulturaviy va strategik kompetentliklari, manba matnining sifati, mijoz talablari va tarjima maqsadi kabi jihatlar ajralib turadi.

Sifatni baholash jarayonida malakali baholovchilarni jalb qilish, aniq sifat ko‘rsatkichlari va sanoat standartlariga asoslangan mezonlarni belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Miqdoriy va nomiqdoriy baholash modellarining har biri o‘zining afzalliklari va cheklovlariga ega bo‘lib, matn turiga qarab ulardan mosini tanlash zaruriyati ta’kidlandi. Texnologik taraqqiyot, ayniqsa mashina tarjimasi (MT) va uning tahriri (MTPE) tarjima sohasida yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, sifatni ta’minlashda yangi muammolarni ham keltirib chiqardi. Garchi MT tezlikni oshirsa-da, inson tahririning sifatni kafolatlashdagi o‘rni hanuz beqiyosdir.

Sifatsiz tarjimaning oqibatlarini jiddiy bo‘lib, moliyaviy yo‘qotishlardan tortib, madaniy tushunmovchiliklar va reputatsion zarar kabilarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sifatni ta’minlash strategiyalari, jumladan, tarjimonlarni muntazam o‘qitish va malakasini oshirish, samarali loyiha boshqaruvi, CAT vositalaridan foydalanish, shuningdek, mijoz va tarjimon o‘rtasidagi aniq muloqotni yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa.

Kelajakdagi tadqiqotlar mashina tarjimasi va inson tahririning (MTPE) o‘zaro ta’sirini, uning sifatga ta’sirini hamda sifatni baholashda sun’iy intellektga asoslangan yangi yondashuvlarni chuqur o‘rganishga qaratilishi lozim. Shuningdek, turli sohalardagi (masalan, yuridik, tibbiy, badiiy) tarjimalarning o‘ziga xos sifat mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy izlanishlar davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir. O‘zbekistonda tarjima sohasini rivojlantirishga qaratilgan e’tibor ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar va innovatsiyalarni yanada qo‘llab-quvvatlash uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. Boshqa So'zlar Bilan: Tarjima Bo'yicha Darslik. London: Routledge, 1992.
2. House, J. Tarjima Sifati Baholash: Qayta Ko'rib Chiqilgan Model. Tübingen: Narr, 1997.
3. Asadov, M.T. 2021. "Fransuz-o'zbek tarjimachiligi istiqbollari". O'zbekiston: til va madaniyat 1 (3): 125-134.
4. Koby, G. S., & Champe, G. "Tarjima Sifatini Belgilash va O'lchash." Tarjima va Tarjimonlik Tadqiqotlari, vol. 1, no. 1, 2006, pp. 1-18.
5. Munday, J. Tarjimashunoslikka kirish: Nazariyalar va amaliyotlar. London: Routledge, 2001.
6. Nord, C. "Tarjimada matn funksionaligi: Skopos yondashuvi." Maqsad, jild. 5, son. 2, 1993, b. 161-174.
7. Rashidova, N. B. ACTIVE, COMMON WORDS-ARABISMS OF THE SPHERE OF EDUCATION IN THE UZBEK LANGUAGE.